

Відгук
офіційного опонента на дисертацію **Власюка Сергія Олеговича**
«УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр. В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ
ПАМ'ЯТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ»,
представленої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.01 – історія України, науковий доктор історичних наук,
професор Віталій Петрович Яремчук

Рецензоване дисертаційне дослідження вписується в загальну історіографічну течію переосмислення результатів попередніх студій історичних проблем у зв'язку з, по-перше, новими методологічними підходами в історичній науці початку ХХІ століття і, по-друге, потребою спростування нагромаджених у попередньому історіописанні міфів і стереотипів, які часто донині впливають на творчість істориків, а також інструментально використовуються в ідеологічних і політичних маніпуляціях.

Дослідження політики пам'яті перебуває сьогодні в епіцентрі світового історіографічного процесу і викликає неоднозначну реакцію як дослідників, так і ширшого суспільного загалу. Науковий підхід до вивчення проблем соціальної пам'яті та історичної політики покликаний віднайти оптимальне співвідношення між суспільними очікуваннями і державною політикою. Проблема надзвичайно складна і актуальна в умовах сучасного українського суспільства, яке перебуває на переходному етапі від колоніального статусу до самостійної державності і змущене долати тяжкий спадок тривалого впливу тоталітарної антиукраїнської ідеології.

Дисертаційне дослідження С.О. Власюка є спробою проаналізувати і прояснити складові державної політики пам'яті правлячих кіл сучасної України на прикладі однієї важливої історичної події, яка отримала комплексну назву «Українська революція 1917–1921 рр.». З цією метою Здобувач обрав предметом дослідження такі риси і властивості феномену державної гуманітарної політики, як (1) взаємозв'язок стану суспільної свідомості із завданнями і діяльністю державних структур, (2) важелі організаційно-правового забезпечення політики і (3) основні прояви державної політики пам'яті. В цілому з таким структуруванням дослідницької роботи можна погодитись. З цього переліку видно, що, по-перше, він віддав перевагу проблемній організації матеріалу і, по-друге, в процесі дослідження був змушений спиратись на термінологію і методи різних соціо-гуманітарних наук, об'єднаних історичним підходом. Це, зрозуміло, відбилося на методологічному інструментарії дослідника.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1991–2016 рр., що не викликає якихось заперечень.

Історіографічна частина дослідження засвідчує опанування Автором основної фахової літератури і добру орієнтацію у піднесених проблемах та застосуванні термінологічного апарату. Констатовано, що українська наукова література з проблематики історичної політики та пам'яті значно збагатилася в останнє десятиріччя завдяки працям як істориків, так і соціологів, політологів і культурологів. Більше того, вона привернула увагу й західних дослідників до гуманітарних і політичних процесів, які відбуваються в сучасній Україні. В цьому відношенні своєрідна ситуація зі становом суспільної свідомості і пам'яті в

незалежній Україні заслуговує на серйозну увагу вчених світу, і інтерес до її дослідження, як видається, буде зростати.

Джерельна база дисертаційного дослідження закономірно представлена нормативно-правовими актами центральних органів влади, зокрема указами та розпорядженнями президентів України, постановами та розпорядженнями Кабінетів Міністрів України, постановами та заявами Верховної Ради України, законами України, а також офіційними документами структурних підрозділів вказаних центральних та регіональних органів. Служно підкреслено, що відзначені у цих документах комеморативні заходи зазвичай відображали мету і стратегічні завдання політичних акторів у царині політики пам'яті. Залучено також офіційні виступи, звернення представників владної верхівки, зокрема президентів, котрі, на думку Здобувача, є «досить формальними, переповненими політичною риторикою, а більша частина їх змісту не стосується власне події чи постаті, з нагоди яких і відбувалися урочистості» (с.28). Ще одним видом джерел, які використано у роботі, є офіційна документація органів місцевого самоврядування, загальнодержавна і регіональна періодика, повідомлення інформаційних порталів. У дослідженні Автор спирається також на результати соціологічних опитувань щодо історичної тематики. Проаналізовано підручники з історії для середньої школи, шкільні програми з історії та їхні проекти.

Можна констатувати, що джерельна база дослідження є достатньо репрезентативною і може послужити основою для наукових висновків за умови використання методологічно вивіреного інструментарія.

Методологічна частина дисертації спирається на класичні студії соціальної пам'яті, започатковані французьким філософом і соціологом Морісом Альбваксом, який наголошував саме на соціальній зумовленості індивідуальної і колективної пам'яті та її ролі в процесах ідентифікації та самоідентифікації. Сучасні дослідження соціальної пам'яті і політики пам'яті апелюють до ролі політичної (державної) еліти в процесі «проєктування минулого заради майбутнього». Зрозуміло, що такий підхід виводить дослідників на проблему суспільних цінностей і, як наслідок – на ідеологічні категорії, яких не уникнути у конструюванні сучасного і майбутнього. Тож головна проблема «політики пам'яті» лежала і лежатиме в сфері ідеології. Треба відзначити той позитивний момент, що Дисертант не «втікає» від цієї проблеми, а чітко ставить питання про «державну політику пам'яті».

Заторкує Він і питання «регіональної пам'яті» (с.36), відзначаючи можливість її перетворення на «контрпам'ять», коли вона протистоїть офіційній державній політиці. Тим самим підноситься питання співвідношення стану суспільної свідомості і ціннісних орієнтацій суспільної еліти. Сьогодні в Україні це питання стоїть дуже гостро і вимагає наукових рекомендацій щодо відносин «просунutoї меншості» і «традиційної більшості», або, іншими словами, – подолання постколоніального синдрому. Як видається, Автор усвідомлює цю проблему, а обрана ним тематика дозволяє виопуклити як певні позитивні напрацювання, так і упущення в меморіалізації концепту «Української революції».

Другий розділ дисертації присвячено розгляду загальних суспільно-політичних питань потреби трансформації історичної свідомості української соціуму. Йдеться про стан суспільної свідомості населення України на момент проголошення незалежності держави і потребу формування національно-державної свідомості. Автор концентрує увагу на існуванні «регіональних свідомостей та ідентичностей», пов’язаних з минулим різних теренів України і констатує відомий факт поступових змін ідентифікації населення в бік загальнодержавної консолідації. Але значна частина українців залишалася (і залишається) в полоні радянських історичних і ціннісних стереотипів, що послаблювало і донині послаблює процеси національно-державної консолідації.

Загалом Дисертант показує, що Українська революція 1917–1921 рр. має відносно невеликі рейтинги позитивних оцінок і переважає амбівалентне ставлення населення до неї при збереженні в свідомості українців значного обсягу стереотипів радянського минулого. Дані соціологічних досліджень демонструють, що Українська революція впродовж 1990-х – початку 2000-х рр. була маловідомою сторінкою української історії у порівнянні з іншими періодами минулого і викликала невеликий інтерес у суспільстві. Впродовж 1991–2017 рр. зберігалася регіональна роздвоєність історичної свідомості українського суспільства. Одна його частина значною мірою дотримувалася поглядів, закладених в СРСР, а інша віддавала перевагу антирадянському і національному баченню минулого. Така ситуація вимагала серйозної уваги до гуманітарних питань і меморіальної політики з боку влади, оскільки ставила під сумнів процеси загальнодержавної інтеграції і національної безпеки.

Важливе значення для розуміння суспільно-політичної ситуації в незалежній Україні мали зміни в меморіальній політиці державної влади, які окреслені в підрозділі 2.2. Від початків відбувалося відновлення пам’яті про національну історію, Визвольні змагання українців за незалежну державність, які сприяли поширенню громадського і наукового інтересу до тих подій, відновленню забутого і поверненню втраченого попередніми поколіннями сегменту пам’яті, відбувався процес так званого «активного пригадування». Проте, у дисертації переконливо показано «мінливості» державної політики пам’яті в «пригадуванні» подій Української революції, яка значною мірою була пов’язана з ідеологічними уподобаннями чергових президентів України. Тому й логічно переконливим є поділ всього періоду незалежності країни на п’ять етапів, що відповідають каденціям її президентів. Зрештою, такий висновок не є новиною в науковому середовищі. У тексті дисертації він обґрунтований належним фактичним матеріалом.

Суттєве значення має підрозділ 2.3., в якому прослідковано функціонування регіональних версій історичної пам’яті визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Автор показує відмінності у темпах і спрямуванні «забування» радянського канону історії України в різних регіонах та роль владних еліт у цьому процесі. У західному регіоні владні структури швидко і безболісно долали історичний спадок СРСР, спираючись на велику підтримку населення. Очищення символічного простору від радянської спадщини відбулося тут вже у перші роки незалежності. У східному регіоні процеси декомунізації зустрілися з

труднощами, серед яких не останню роль відіграло їх гальмування місцевими владними елітами, орієнтованими на прорадянські цінності. Особливо активним стало протистояння між центральної і місцевими владними структурами за президентства В. Ющенка.

У третьому розділі проаналізовано організаційно-правове забезпечення державної політики пам'яті, зокрема й про Українську революцію. На першому місці тут згадано Український інститут національної пам'яті (УІНП), хоча він і не був першою державною інституцією меморіального плану. Зміни в напрямах і змістах діяльності цієї інституції, як слушно підкреслює Здобувач, були тісно пов'язані з політичною кон'юнктурою останнього десятиріччя України. У дисертації також приділено увагу загальному описові компетенцій і діяльності в галузі гуманітарної політики президентських адміністрацій, Верховної Ради, Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД), низки інститутів НАН України соціогуманітарного профілю, архівних установ, спецслужб тощо. Подано огляд нормативно-правової бази щодо меморіалізації Української революції і визвольних змагань у ХХ ст. Фактично ж, на державному рівні відзначення подій Української революції відбулось тільки в 2007 р. за указом президента В. Ющенка «Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції та вшанування пам'яті її учасників». У підсумку, Дисертант прийшов до висновку про низку недоліків у роботі державних структур щодо меморіалізації українських визвольних змагань ХХ ст. Залишилося тільки дати відповідь на фундаментальне питання – чому так могло статись!?

У четвертому розділі окреслено основні напрями державної політики пам'яті щодо меморіалізації Української революції, зокрема, комеморативну діяльність державних органів (підрозділ 4.1.), організацію символічного простору (4.2) і освітню діяльність (4.3.). Лейтмотивом цього розділу є констатація повільного і дуже суперечливого відходу від радянських канонів і практик до творення нових традицій вшанування діячів і подій українських визвольних змагань ХХ ст. Фактично цей процес активізувався тільки за президентства В. Ющенка і набув чітких національних ознак після 2014 року. Чи не найбільш послідовно і помітно відбувалися зміни у наповненні шкільної історичної освіти подіями і особами українського визвольного руху ХХ ст.Хоча й тут не обійшлося без спротиву і обструкцій з боку деяких регіональних структур, зокрема на Сході України. Однак, сьогодні, з відстані часу, навряд чи можна погодитись в оцінкою Дисертанта про те, що «реформування історичної освіти на початку 1990-х рр. відставало від політичних змін» (с.165). На наш погляд, історики від початку існування незалежної України робили дуже багато для відновлення її національної історії, – інша справа, що й донині історія України залишається «недописаною» через занедбання її джерельної бази, лакуни у висвітленні багатьох конкретних питань минулого, недооцінку історичного знання з боку владних структур.

Висновки, до яких прийшов Здобувач, в цілому не викликають заперечень і зводяться до головної думки про визначальний вплив ідеологічних пріоритетів правлячих кіл, насамперед президентів України. Тому політика пам'яті трансформувалась від радянських взірців до національно-державних з великими

труднощами і перешкодами – з «припливами і відпливами». Цей процес, з одного боку був залежний від стану свідомості населення країни і його політичних інститутів, а з другого – чинив вплив на самі ці суспільно-політичні процеси. Особливістю суспільно-політичної ситуації в незалежній Україні стала суперечність між центральною і регіональними елітами, одні з яких гальмували а інші прискорювали процес трансформації соціальної історичної пам'яті. Державна політика в справі меморіалізації Української революції не була послідовною в різні періоди незалежної України, але назагал вдалося переламати найбільш одіозні радянські стереотипи щодо цієї події та її геройів в бік «націоналізації» масової свідомості. Особливо важливу роль в цьому відіграє шкільна освіта, яка завдяки діяльності істориків набула виразного національно-державного спрямування.

У «Додатках» наведена цікава статистика правових актіввищих державних інституцій щодо меморіалізації історичних подій, укладена Дисертантом на основі опублікованих даних, яка не тільки ілюструє положення дисертації, але й має самостійне наукове значення.

Заслуговує відзначення грамотність і стилістика тексту, практична відсутність граматичних чи стилістичних помилок, що, зазвичай, є рідкісним явищем.

Разом з тим, обов'язком опонента є виявлення слабких місць дослідження і допущених погрішностей.

Насамперед треба відзначити брак історіографічного аналізу проблематики Українських визвольних змагань 1917–1921 рр., яка і сьогодні залишається об'єктом гострих дискусій фахових істориків і, на нашу думку, поки що не завершилась створенням загальнопоширеної і загальноприйнятної версії(й) цих подій. Зрозуміло, що ця тема може і повинна стати предметом окремого спеціального дослідження.

На думку рецензента, доцільно було в дисертації акцентувати увагу на одній з головних причин гальмування змін суспільної думки в питаннях історії України, а саме – тривалого «господарювання» в українському інформаційному просторі російських імперських стереотипів, котрі цілком можна вважати «інтелектуальною агресією» проти України та її мешканців. Ця проблема і надалі залишається актуальною, незважаючи на те, що вже 6 років триває війна з російським агресором.

Вважаємо упущенням Дисертанта поєднання в тексті першого розділу і в бібліографічному списку – наукової літератури і джерел: джерельну частину варто було відокремити від історіографії і в тексті і в списку літератури.

Шкода, що Здобувач не використав працю українського історика Василя Ткаченка (4-томник про процеси ідентифікації та історичної політики в сучасній Україні. 2017-2018 років), напрацювання якого придалися б в аналізі європейського і світового контексту українських подій.

Здобувач не правий, коли стверджує, що дослідження групових ідентичностей Львова та Донецька здійснила українська соціологиня Вікторія Середа (с.52); насправді це дослідження проводилося групою вчених на чолі з

Ярославом Грицаком і Наталією Черниш, а В. Середа лише використала напрацьований ними матеріал.

Підводячи підсумки короткого аналізу дисертаційного дослідження С.О. Власюка, можемо констатувати, що воно вирізняється багатством зібраного фактографічного матеріалу, вдалою в цілому спробою його узагальнення з метою виявити складові і чинники державної політики в сфері історичної пам'яті на прикладі подій Української революції 1917–1921 рр. Дисертаційна робота не вичерпує цієї тематики, але дозволяє виявити недосліджені і дискусійні елементи, що є й одним із завдань наукового пізнання. Опубліковані Автором статті і автореферат відбивають зміст дисертації, отримали визнання в історіографічному середовищі. Вважаю, що дисертація Сергія Олеговича Власюка відповідає вимогам п.°11 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету міністрів України 24 липня 2013 р. № 567, а її Автор заслуговує присудження Йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії Центральної та Східної Європи
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Л.О. Зашкільняк

Підпис Зашкільняка Леоніда Опанасовича підтверджую.

Учений секретар
Львівського національного університету
імені Івана Франка, доцент

24.01.2020 р.

